

Кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної педагогіки та інклюзії
Донбаського державного педагогічного університету
(Слов'янськ, Україна) E-mail: kuznetsovatt@ukr.net

ФОРМУВАННЯ МІЖСОБИСТІСНИХ СТОСУНКІВ СТАРШИХ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Мета роботи. Метою даної статті є висвітлення напрямів, методів та прийомів роботи з навчання та активізації міжособистісних стосунків учнів з інтелектуальними порушеннями, які навчаються у спеціальних школах інтернатного типу.

Методологія. У дослідженні було використано методи спеціальної організації діяльності дітей, наочні методи: демонстрація зразків міжособистісних стосунків; словесні методи: художня література; практичні методи: ігрові вправи, спільна діяльність, моделювання і аналіз різних ситуацій; нетрадиційні методи навчання (арт-терапія, лялько-терапія). Автором представлено та обґрунтовано умови розширення досвіду міжособистісного спілкування, вказано напрямки здійснення такої взаємодії: організація міжособистісного спілкування під час спільної діяльності учнів; організацію попарного спілкування учнів в процесі їх спільної діяльності. Визначено доцільність застосування блокової системи корекційних занять за даними напрямками: формування соціальної перцепції; формування навичок спільної діяльності; корекція емоційного стану; зняття конфліктності й психологічна корекція агресивності.

Наукова новизна. Вперше запропоновано систему роботи на основі спеціальної організації спілкування дітей у різновікових групах в процесі спільної діяльності. Обґрунтовано вплив цього процесу на становлення особистості й подальшу інтеграцію старших учнів з інтелектуальними порушеннями в освітнє середовище та у суспільство.

Висновки. Автором статті встановлено, що формування міжособистісних стосунків підлітків з інтелектуальними порушеннями в процесі спільної діяльності відрізняється своєрідністю, що обумовлена особливим типом організації їх життєдіяльності. Акцент робиться на необхідність розв'язання проблем формування міжособистісних стосунків через застосування системи психолого-педагогічних заходів як організаційного, так і змістовного характеру. Організація попарної взаємодії дітей визначено якнайбільш ефективною формою роботи, у порівнянні з традиційними формами формування міжособистісних стосунків учнів з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: міжособистісні стосунки, учні з інтелектуальними порушеннями, попарне спілкування, спільна діяльність.

Постановка проблеми. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній простір сьогодні має державну та суспільну підтримку. Розроблення різних інтегративних моделей, створення програм інклюзивного навчання, відкриття нових типів навчальних закладів – все спрямоване на те, щоб сприяти більш повноцінній соціалізації осіб з особливими освітніми потребами, пристосуванню їх до суспільства. Втім для дітей з інтелектуальними порушеннями сьогодні найбільш ефективним вважається навчання у закладах освіти, де створені сприятливі умови для загального психофізичного розвитку, становлення особистості, надаються можливості оволодіння певними професійними знаннями, вміннями та навичками. Тому в системі освіти таких дітей основними закладами є спеціальні школи, більшість з яких складають школи інтернатного типу. Разом із перевагами даний тип навчання має і певні недоліки, зокрема обмеження учнів у соціальних контактах, недостатність соціального досвіду, що у майбутньому кличе за собою нездатність до самостійного життя. У зв'язку з цим особливо актуальними стають пошуки таких форм організації життя та діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями, які сприяють розв'язанню завдань успішної соціальної адаптації та інтеграції їх у суспільство.

Встановлено, що діти, які виховуються у закладах інтернатного типу, згодом відчувають на собі різні наслідки соціального та біологічного походження, демонструють протягом всього перебування в цих закладах відхилення в соматичному і психічному розвитку, в пізнавальній діяльності, поведінці, спілкуванні з іншими людьми [3]. Нестача емоційної прихильності до дорослого з віком приводить до

загострення у дитини потреби в увазі та доброзичливості оточуючих. Вихованці шкіл-інтернатів і дитячих будинків прагнуть до спілкування, і, в той самий час, не вміють спілкуватися, часто вступають в агресивні відносини або утримуються від спілкування. В учнів закладів інтернатного типу затримується формування характерних віку форм спілкування і взаємодії з оточуючими [4, 5].

Аналітичний огляд теоретичних та емпіричних досліджень показав, що у дітей-вихованців закладів інтернатного типу спілкування з однолітками має примусовий характер, виникає феномен вимушеної любові і дружби, регламентації життєдіяльності дитини. Дитина постійно спілкується з однією і тією ж групою однолітків, не може віддати перевагу іншій групі, і, разом з цим, не може бути виключеною з неї. Належність до певної групи однолітків виявляється «безумовною». Обмеження особистісного вибору приводить до низької самостійності та ініціативності, ускладнює саморегуляцію особистості та розвиток внутрішнього самоконтролю. В результаті виникає дефіцит моделей і зразків соціальної поведінки для наслідування і засвоєння, що перешкоджає засвоєнню і відтворенню соціального досвіду, а отже і соціальній адаптації [1].

Стосовно дітей з інтелектуальними порушеннями треба відзначити, що перебування у школі інтернатного типу також значно ускладнює соціальну ситуацію. Наслідки депривації в цьому випадку виявляються більше вираженими, впливають безпосередньо на процеси соціалізації [2, 6].

Для вихованців традиційних дитячих будинків та шкіл-інтернатів соціальна адаптація пов'язана з труднощами, серед яких можна виділити порушення міжособистісних стосунків. Відомо, що в умовах школи-інтернату розвиток особистості й міжособистісних стосунків дітей відбувається інакше, ніж у родині, що також пояснюється ситуацією депривації [7]. Можливості реабілітації та соціальної адаптації дітей, які залишилися без піклування батьків, у значній мірі визначаються умовами оточення, навчання, виховання. Головним завданням і проблемою освіти дітей-сиріт є процес повноцінного включення їх у життя суспільства – соціалізація. Труднощі процесу соціалізації дітей-сиріт в умовах школи-інтернату викликає необхідність пошуків більше ефективних прийомів і засобів оптимізації такої роботи. За таких умов положення про роль дитячого колективу в розвитку особистості й міжособистісних стосунків, висунуте Л. Виготським, є підґрунтям для визначення найбільш ефективних шляхів реабілітації та адаптації учнів з інтелектуальними порушеннями. Подібний досвід досить широко представлений в дитячих будинках для дітей, які не мають порушень розвитку. Заклади інтернатного типу для дітей з інтелектуальними порушеннями наразі перебудовують свою організацію за типом різновікових груп, які наближаються по формі до сім'ї. Втім розроблення шляхів оптимізації міжособистісних стосунків учнів спеціальних шкіл інтернатного типу в спеціальній педагогіці на даному етапі не здійснено.

Таким чином, метою даної статті є висвітлення напрямів, методів та прийомів роботи з навчання та активізації міжособистісних стосунків учнів з інтелектуальними порушеннями у спеціальних школах інтернатного типу.

Результати дослідження. Основою для реабілітаційної роботи при подібній організації життя дітей стає положення, яке регламентує, що в різновікових групах (в умовах, наближених до сімейних) соціальна адаптація дітей буде відбуватися найбільше успішно. Важливим напрямком цієї роботи є розвиток міжособистісних стосунків дітей. Ми вважаємо, що спеціальна організація спілкування учнів в процесі спеціальної діяльності буде сприяти формуванню міжособистісних стосунків, позитивному розвитку й становленню особистості, що допоможе майбутній соціальній адаптації. Для удосконалення міжособистісних стосунків треба створити певні умови для розширення досвіду міжособистісного спілкування, визначити засоби здійснення такої взаємодії.

Основні завдання з формування міжособистісних стосунків учнів з інтелектуальними порушеннями є:

- розвиток емоційної сфери і виявлення окремих особистих настанов;
- підсилення соціальної спрямованості поведінки підлітків;
- збагачення соціальних уявлень про явища і засоби міжособистісної взаємодії;
- навчання відокремленню, усвідомленню, відтворенню і аналізу різних типів соціальних взаємовідносин;
- формування навичок переносу моделей соціальних взаємовідносин і взаємодій в практику реального спілкування.

Основний акцент в організації та проведенні роботи поставлено на організації спільної діяльності дітей. З цією метою їх навчали працювати в парах, формували уміння спілкуватися з приводу навчального завдання, уміння підкоряти власні інтереси інтересам спільним.

Навчання проводилося за двома напрямками.

Перший напрямок роботи передбачав організацію міжособистісного спілкування під час спільної діяльності учнів.

Другий напрямок роботи мав за мету організацію попарного спілкування учнів в процесі їх спільної діяльності.

Організація міжособистісного спілкування під час спільної діяльності учнів.

На базі спеціальної школи-інтернату було організовано «Юнацький клуб», який виступав як форма виховної роботи і спосіб активного включення підлітків в спільну діяльність засобом організації інтимно-особистісного спілкування, яке ми розглядали як провідний вид діяльності підліткового віку. У корекційно-виховній роботі клубу ми виділили чотири етапи.

1 етап – «Базовий». На цьому етапі відбувалося збагачення емоційно-вольової сфери, корекція окремих особистісних особливостей, розвиток соціальної спрямованості, формування соціальних уявлень.

Цей етап був підготовчим, на ньому створювалася необхідна база для оволодіння навичками міжособистісних стосунків і вирішувалися наступні завдання: звернення уваги підлітків до однолітків, забезпечення засобами міжособистісної взаємодії, скорочення емоційної дистанції між підлітками. Для рішення цих завдань було визначено спеціальний зміст, основу якого складала система ігрових вправ на стимулювання уваги, спостережливості, уяви, відокремлення окремих рис характеру і якостей однолітків.

2 етап – «Мистецтво близьких стосунків» – присвячений знайомству зі зразками міжособистісних стосунків.

Завданням цього етапу є формування у підлітків уявлень про моральну норму, про певні правила суспільного поведіння, знайомство з засобами реалізації потреби в міжособистісній взаємодії.

Для цього використовувалися варіативні форми роботи з літературними джерелами, такі як: самостійне читання, розповідь по модифікованому варіанту з насиченням тексту діалогами, розповідь близька до тексту, бесіда з метою визначення причинно-наслідкових залежностей вчинків героїв та їх обґрунтування, елементи драматизації, прослуховування аудіозаписів.

На відміну від першого етапу, при організації роботи, головним чином, зверталася увага на рівень інтелектуального розвитку дитини, оскільки саме це визначало ефективність розуміння літературних творів і необхідність спеціальної адаптації деяких текстів, а також більш ретельного їх обговорення після прослуховування. Якщо відразу після знайомства з літературними творами підліткам з легким ступенем інтелектуального порушення можна було переходити до аналізу мотивів і характеристики вчинків героїв, то для підлітків з вираженим інтелектуальним порушенням необхідним проміжним етапом була попередня перевірка розуміння змісту: сюжетної лінії, складу героїв, їх характеристики.

3 етап – «Веселі й добрі ігри». Основним завданням цього етапу стало формування у підлітків навичок відтворення соціальних стосунків між людьми в процесі ігрової діяльності.

Підлітки навчалися моделювати сюжетно-рольові відносини в процесі ігор-драматизацій і творчих сюжетно-рольових ігор. В іграх-драматизаціях підліткам вже була задана сюжетна лінія, описана поведінка і вчинки героїв. Вони відтворювали вже знайомий сюжет, в якому була оцінка соціальної значущості вчинків дійових осіб. Вхідження в образ, передача його емоційного стану вимагало від дитини не лише уміння входити в роль, але й здатність до сингонії, тобто співзвучності переживань. Ігри-драматизації проводилися по мотивам народних казок. З деякими з них підлітки познайомилися вже на другому етапі роботи.

Найбільша увага на цьому етапі приділялася сюжетно-рольовим іграм, стосунки в яких були більш наближені до реального життя. Вони не обмежувалися рамками заданого сюжету взаємовідносин героїв. За допомогою таких ігор підлітки були більш охоплені емоційною стороною діяльності, більш глибоко відчували характер взаємовідносин між героями, самостійно знаходили шляхи взаємодії з однолітками, шляхи спілкування.

4 етап – «Серйозні ігри». На цьому етапі формувалися міжособистісні стосунки в спеціально змодельованих проблемних ситуаціях морально-навчального характеру. Створювалися такі оптимальні умови, в яких практика рольової поведінки регулювала би поведінку підлітків у повсякденному житті, тобто перенесення знайомих мотивів в дійові. Підлітки-партнери, діючи в одному змістовному полі, повинні були усунути моральний конфлікт, цілеспрямовано формувати власну поведінку, узгоджуючи її з діями партнера.

Така модель корекційно-виховної роботи сприяє формуванню міжособистісних стосунків підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Організація попарного спілкування учнів в процесі їх спільної діяльності.

В процесі роботи над формуванням міжособистісних стосунків учнів з інтелектуальними порушеннями було організовано попарну навчальну взаємодію дітей, які мали спілкуватися з приводу навчального завдання. Основною метою цього виду діяльності було встановлення взаємозалежності між дітьми в парях, яка спонукала їх до спілкування.

Зміст і характер завдань добирався таким чином, аби уникнути інтелектуального перевантаження і зосередити підлітків на взаємодії та комунікації. До того ж, учні мали перебувати у двох комунікативних позиціях: як співвиконавців, де потрібна була взаємна координація дій, а також у ролях учителя та учня, коли треба зробити необхідні пояснення. Так, перша частина завдання містила навчальне малювання: один із пари учнів мав намалювати контур, другий – розфарбувати; друга частина – мовленнєве завдання. Передбачалося першому учневі розповісти, що намальовано, а другому – пояснити, яке значення має для людей намальований предмет.

Виконання завдань у парях, які було створено з урахуванням типів міжособистісних стосунків, супроводжувалося спостереженням за комунікацією. Важливим у комунікації відзначали наступні показники звернутого до партнера мовлення: характер вказівок («треба зробити»); контрольних запитань («чи зрозумів»); прохання скорегувати дії; прояви ставлення до партнера (згоди – незгоди, ставлення з симпатією – антипатією тощо).

Запропонована методика передбачає проведення спеціальних психологічних занять у психокорекційних групах з використанням елементів арт-терапії.

Під час занять у групах використовуються вправи, спрямовані на м'язову релаксацію (для зняття внутрішнього напруження), психотехнічні ігри, моделювання різних ситуацій.

На заняттях створюється специфічна ігрова атмосфера, яка дозволяє спроектувати реальний соціальний досвід дітей в уявлену ігрову ситуацію, що розширює соціоемоційні можливості учнів з

інтелектуальними порушеннями і сприяє засвоєнню прийнятних форм спілкування. Використання психокорекційних можливостей арт-терапії сприяє оптимізації емоційних проявів у дітей.

Розглянута корекційно-розвиткова робота передбачає блокову систему проведення занять. Так, було розроблено і впроваджено наступні блоки: формування соціальної перцепції; формування навичок спільної діяльності; корекція емоційного стану; зняття конфліктності й психологічна корекція агресивності.

1. Формування соціальної перцепції.

У завдання даного блоку входить формування в дітей навичок практичного володіння виразними рухами (мімікою, жестами, пантомімікою); формування уявлень про емоції людини, розуміння основних емоційних станів; розвиток інтересу до оточуючих людей і комунікативних навичок.

Засоби роботи: ігри, лялько-терапія, малювання, спеціальні прийоми неігрового типу, виразні етюди, розглядання малюнків і фотографій.

2. Формування навичок спільної діяльності.

До завдань цього блоку входить: формування ділового спілкування з орієнтацією на «ненасильницьку модель поведінки»; формування навички спільного формування мети діяльності; формування навички спільного планування дій; розвиток терпимості до думки партнера; підвищення рівня самоконтролю в спілкуванні з партнером по спільній діяльності; розвиток способів творчого самовираження в процесі комунікативної діяльності

Засоби роботи: ігри, спільне малювання з наступним груповим аналізом результатів художніх робіт, моделювання й аналіз заданих ситуацій.

3. Корекція емоційного стану.

Завдання: зняття емоційної напруги; підвищення самооцінки школярів з інтелектуальними порушеннями у результаті створення ситуації успіху й корекція невпевненості в собі; підвищення самоконтролю стосовно прояву свого емоційного стану в ході спілкування; корекція тривожності дитини.

Засоби роботи: різні елементи арт-терапевтичної психокорекції, лялько-терапія, психотехнічні ігри й вправи, релаксаційний тренінг.

4. Зняття конфліктності й психологічна корекція агресивності.

Основними напрямками роботи тут є зняття конфліктності й емоційної напруги в дітей і корекція агресивності в дітей.

Засоби роботи: психотехнічні ігри й вправи, моделювання й аналіз заданих ситуацій, лялько-терапія, різні види малювання.

Висновки. Таким чином, формування міжособистісних стосунків підлітків з інтелектуальними порушеннями в процесі спільної діяльності відрізняється своєрідністю, обумовленою особливим типом організації їх життєдіяльності. Для формування міжособистісних стосунків необхідна система психолого-педагогічних заходів як організаційного, так і змістовного характеру. Організація попарної взаємодії дітей є більш ефективною формою роботи, у порівнянні з традиційними формами, і забезпечує розвиток емоційно-сприятливих міжособистісних стосунків розумово відсталих дітей, необхідних для їх подальшої соціальної адаптації. Разом з цим, немає науково підтверджених даних про ефективність впровадження напрямків формування міжособистісних стосунків у процес інклюзивного навчання дітей з інтелектуальними порушеннями, що визначено нами у перспективу подальших досліджень за даною проблематикою.

References

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология. М. : Педагогика, 1991. 348 с.
Vygotskii, L. S. (1991). *Pedagogicheskaiia psikhologiia* [Pedagogical psychology]. М. : Pedagogika[in Russian].
2. Гончарук Н. Дослідження міжособистісних стосунків учнів допоміжної школи. *Дефектологія*. 2003. № 1. С. 25-27.
Honcharuk, N. (2003). *Doslidzhennia mizhosobystisnykh stosunkiv uchniv dopomizhnoi shkoly* [Investigation of interpersonal relations of the students of the auxiliary school]. *Defektolohiia-Defectology*, 1, 25-27 [in Ukrainian].
3. Коломинский Я. Л., Стрелкова О. В. Психологическая культура детства. Минск: «Вышэйшая школа», 2013. 183 с.
Kolominskii, Ia. L., Strelkova, O. V. (2013). *Psikhologicheskaiakulturadetstva* [Psychological culture of childhood]. Minsk: «Vysheishaiashkola» [in Russian].
4. Кузьмін В. В. Теоретичний аналіз проблеми інтеграції у суспільство дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування: соціально-психологічний аспект. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. №1. 2017. С.4-8.
Kuzmin, V. V. (2017). *Teoretychnyi analiz problemy intehratsii u suspilstvoditei-syrit, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia: sotsialno-psykholohichnyi aspekt* [Theoretical analysis of the problem of integration into the society of orphans deprived of parental care: socio-psychological aspect]. *Aktualni problemy pedahohiky, psykholohii ta profesiinoi osvity – Actual problems of pedagogy, psychology and vocational education*, 1, 4-8[in Ukrainian].
5. Пимшина А. В. Социально-психологические условия формирования личности детей-сирот и лишенных родительской опеки младшего школьного возраста в условиях школы-интерната. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2008. № 12 (151) червень. С. 212-219.

- Pimshina, A.V. (2008). Social'no-psihologicheskie uslovija formirovaniya lichnostidetej-sirot i lishennyh roditel'skoj opeki mladshogo shkol'nogo vozrasta v uslovijah shkoly-internata [Socio-psychological conditions for the formation of the personality of orphans and deprived of parental care of primary school age in a boarding school]. *Visnik Lugans'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Lugansk National University of Taras Shevchenko*. Lugansk, 12 (151), 212-219 [in Russian].
6. Потамошнієва О.М. Навчання навичок міжособистісного спілкування розумово відсталих дітей. *Дефектологія*. 2004. № 1. С. 27-30.
Potamoshnieva, O.M. (2004). Navchannia navychok mizhosobystisnoho spilkuvannia rozumovo vidstalykh ditei [Learning the skills of interpersonal communication for mentally retarded children]. *Defektolohiia – Defectology*, 1, 27-30 [in Ukrainian].
7. Руденко Л.М. Міжособистісні стосунки дітей з розумовою відсталістю як детермінанта агресивної поведінки. *Зб. наук. праць: Педагогічні науки*. Випуск 121' 2014 С.197-205.
Rudenko, L.M. (2014). Mizhosobystisni stosunky ditei z rozumovoiu vidstalistiu yak determinanta ahresyvnoi povedinky [Interpersonal relationships of children with mental retardation as a determinant of aggressive behavior]. *Zb. nauk. prats: Pedahohichninauky – Coll. Sciences. Proceedings: Pedagogical Sciences*, 121, 197-205 [in Ukrainian].

Kuznetsova T.

ORCID 0000 0001 5161 8327

Ph.D. in Pedagogical Science, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Special Pedagogy and Inclusion,
Donbas State Pedagogical University
(Sloviansk, Ukraine) E-mail: kuznetsovatt@ukr.net

FORMING INTER-PERSONAL RELATIONSHIPS OF SENIOR PUPILS WITH INTELLECTUAL DISORDERS

Purpose of the paper. *The purpose of the paper is to highlight the directions, methods, and techniques of working to educate and enhance the interpersonal relationships of pupils with intellectual disorders who study in special boarding schools.*

Methods. *In the study, the methods of special organization of activities of children have been used – visual methods: demonstration of patterns of interpersonal relationships; verbal methods: fiction; practical methods: gaming exercises, joint activities, modeling and analysis of different situations; non-traditional teaching methods (art-therapy, doll-therapy). The author presents and substantiates the conditions for expanding the experience of interpersonal communication, indicates the directions of such interaction: organization of interpersonal communication during the joint activity of pupils; organization of pair communication of pupils in the process of their joint activity. The expediency of applying the block system of corrective occupations in these directions is determined: formation of social perception; developing skills of joint activity; correction of emotional state; conflict resolution and psychological correction of aggression.*

Scientific novelty. *For the first time, it has been offered the system of work based on a special organization of communication of children in different age groups in the process of joint activity. The impact of this process on the development of personality and the further integration of senior pupils with intellectual disorders into the educational environment and into society is substantiated.*

Conclusions. *The author of the paper has found out that forming the interpersonal relationships of adolescents with intellectual disorders in the process of joint activities is different, which is due to the specific type of organization of their life. Emphasis is made on the need to solve the problems of forming the interpersonal relationships by applying the system of psychological and pedagogical measures, both of organizational and meaningful character. Organizing the pair interaction of children is defined as the most effective form of work, in comparison with the traditional techniques of forming the interpersonal relations of pupils with intellectual disorders.*

Keywords: *interpersonal relations, pupils with intellectual disorders, pair communication, joint activity.*

Стаття надійшла до редакції: 23.09.2019

Рецензент: **І. Тат'яничкова** – доктор педагогічних наук, професор ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»